

ALTHOFF, G. *Moc rituálů. Symbolika a vláda ve středověku***Praha: Karolinum, 2024, 259 s.**

Při čtení knihy německého historika Gerda Althoffa nemůže čtenáře nenapadat, jak mnoho má to vše, o čem v této navýsost zajímavé práci čte, společného s právem? A ačkoliv to autor vlastně nikde takto výslovně nezmiňuje, myslím, že jsou dobré důvody se domnívat, že se jedná i o svého druhu právněhistorické dílo, jemuž tak není od věci věnovat právě i na stránkách PHS bližší pozornost.

Píše se to ostatně i na obálce knihy, kterou záslužně v rámci své ediční řady „medievalistika“ připravilo k vydání nakladatelství Karolinum: „Rituály nesly informaci o právech a povinnostech, také o vzájemném vztahu jejich protagonistů a zprostředkovávaly stávající společenský řád.“ Dodejme v této souvislosti ještě, že se jedná o překlad druhého německého vydání z roku 2013, ve kterém tak Althoff logicky reagoval už i na určité polemické ohlasy, jež vyvolalo prvé vydání knihy z počátku století. Přesto se z pohledu českého čtenáře myslím jedná o zcela nepodstatné zpoždění. Althoffova kniha pro něj naopak může být velmi zajímavým úvodem do problematiky, jež už pochopitelně nezůstala v minulosti zcela vně zájmu jiných autorů. Připomeňme třeba z německé oblasti práci Gernota Kochera „Zeichen und Symbole des Rechts“ z roku 1992, v níž se za doprovodu bohatého obrazového materiálu pokouší „dešifrovat“ dřívější symboly práva zejména pro soukromoprávní, trestněprávní a procesněprávní oblast, přičemž stranou nezůstává ani problematika „ústavnosti“.

Novost Althoffova přístupu pak ovšem spočívá v tom, že se pokouší problematiku rituálů (a v tom i takových, které mají nepopíratelně právní význam) uchopit v celostním záběru a chronologickém pojetí (přičemž svou pozornost věnuje hlavně „rituálům dlouhého trvání“), kdy mu jde primárně o to, jejich význam „rehabilitovat“ v tom smyslu, že chce prokázat, že tento svébytný způsob komunikace nezakládal „strnulý či prázdný ceremoniál“, nýbrž naopak představoval cílevědomě konstruovaný a inscenovaný obraz živě reagující na nastalou situaci, již bylo nutno vyřešit. Přitom pak pochopitelně už vycházel z určité tradice, zároveň ji však mohl i významnými inovacemi nemálo pozměnit.

V úvodní kapitole knihy se tak autor s ohledem na zvolené téma poměrně logicky zabývá problematikou pojmosloví, přičemž ovšem nakonec rezignuje na pokus o definici klíčového termínu jeho práce „rituál“, a to zejména z toho důvodu, že je to pojem ve svém důsledku mnohoznačný, jenž „se vyznačuje řadou průniků s mnoha jinými pojmy a jevy typu „ceremoniál“, „ritu“, „zvyku“, „zvyklosti“ a několika dalšími“ (s. 15).

Jádro jeho užívání pak nepřekvapivě situuje do oblasti náboženství a kultu, s tím že postupem doby se přenáší i do sekulární oblasti, přičemž si ovšem rituály i nadále

zachovávají určitý „magicko-tajemný charakter“ pocházející právě z církevní oblasti. Objevují se tak vlastně postupně jakési „rituály politiky“, jež „jsou nazírané jako akty performance, na hony vzdálené od nereflekтовanosti, ale naopak pečlivě a s předstihem naplánované a s pomocí režisérů uvedené na scénu, a to s cílem zprostředkovat určitou ‚image‘ či předat konkrétní poselství“ (s. 17).

A ano, právě toto podobenství divadelního představení s herci plnicími předepsané role se v průběhu celé Althoffovy knihy stále vrací s tím, že rituály jsou navíc také zrcadlem pečlivě odrážejícím již existující mocenské vztahy. Rituál je takto konečně i prostředkem komunikace, vysílajícím světu vzkazy, jež dokázali zasvěcení současníci velmi dobře dešifrovat a číst. To nejčastěji sdělované pak bylo pochopitelně to, že dosavadní poměry jsou stabilizované a praktikovaný výkon moci s odpovídajícími právy i závazky nadále platí.

Rituály jsou tak v této rovině pro autora logicky i velmi důležitým zdrojem pro pochopení způsobu fungování systému vlády ve středověku, neboť právě jimi dávají všichni jejich účastníci „veřejně a mnoha různými způsoby na vědomí, jaký mají vztah k jiným účastníkům. Rituálem přebírají závazek, akceptují vládu a podřízení. Rituály nejsou ale prosty ani vyjádření nesouhlasu: uniknout rituálu bylo možné buď neúčastí, nebo důrazným zasazováním se o to, aby se rituál nezdařil“ (s. 35).

Jak již výše uvedeno, kniha je nevyhnutelně koncipována chronologicky, přičemž líčení se začíná v době merovejské, kdy ale průběžně nechybí ani odkazy na inspirační potenciál dřívějších rituálů církve či i byzantského císařství. Althoff pak přímo hovoří o „skromných počátcích rituálů“ v této době, kdy se zejména ve srovnání s pozdějšími stoletími zdá, že „závažnost rituálního konání ještě nebyla příliš rozvinutá, a naopak výrazně převládala tendence ke svévolnému jednání“ (s. 42).

To se pak už přeci jen mění v době vlády Karlovců, kdy se autorova hlavní pozornost zaměřuje zejména na rituální inscenaci setkání papežů s vládci Francké říše. Tento motiv bytostně se dotýkající poměru církevní a světské moci ve středověku se pak ostatně průběžně i vine celou knihou, přičemž zvláštní důraz je pochopitelně věnován pozdějšímu ponížení se císaře v Canosse, jež pak ovšem mělo za následek právě i významné omezení rituálu „sebepokoření se“ ze strany světských vládců.

I v tom je ostatně kniha cenná, neboť se důsledně snaží své teoretické premisy vždy dokumentovat za použití odpovídajících pramenů vypovídajících o konkrétně vykonaných rituálech, čímž se před čtenářem otevírá i velký počet jednotlivých příběhů podaných navíc i velmi svěžím a čtivým způsobem (navíc je doplněna také o několik ilustrací vztahujících se k popisované problematice).

Pozdější úpadek Francké říše přitom nutně neznamenal i omezení komunikace prostřednictvím rituálů – právě naopak Althoff v této souvislosti hovoří o rozšíření rituálních vzorců chování v tomto období. V centru pozornosti je přitom často ta forma rituálů, jež směřuje k ukončení konfliktu mezi vladařem a vysokou šlechtou, přičemž vedle dříve tolik velebeného panovníka milosrdenství se ale stále více objevují i situace, kdy rituál podrobení se vládci nevede k odpuštění, ale naopak k přísnému trestu chápanému jako zcela legitimní výkon jeho moci. Právě uvedené už ovšem spíše platí pro 12. století a pozdní středověk, kdy se navíc projevuje i vliv přísných normanských zvyklostí na italském jihu inspirující zde zejména vladaře štaufské dynastie.

To už je také ale i doba, kdy narůstá jak počet prováděných rituálů nově modifikovaných pro různé konkrétní příležitosti, tak i okruh těch, na něž se vztahují (např. podrobování se měšťanů pánu města). Althoff přitom v práci dále třeba i zajímavě ukazuje, jak je právě do některých rituálů znamenajících fakticky podrobení se vládci vznášen i aspekt „čestného privilegia“ majícího usnadnit jejich výkon (tak např. různé „čestné služby“ mečníka či číšníka na panovnickém dvoře). V této souvislosti se konečně i zdůrazňuje důsledně hierarchizovaný rámec středověké společnosti, kdy např. spory o zasedací pořádek na sněmech či i jen slavnostních hostinách byl vnímán opravdu velmi prestižně, přičemž se zejména dbalo, aby nebyla porušena dosavadní zvyklost a nedošlo tak k nastolení nového – a vlastníku starého oprávnění – nepříznivého precedentu.

Bylo by se tak asi i možno ptát, zda rituály měly z hlediska práv a povinností pouze deklaratorní či snad někdy i konstitutivní účinek? Zde je pak autorova odpověď poněkud dvojznačná, když hned v předmluvě k druhému německému vydání píše následující: „rituální představení ustanovovalo obecné podmínky a závazky, neupravovalo však v žádném ohledu detailněji práva a povinnosti“ (to je pak až předmětem dodatečných písemných dohod).

Ať tak či onak, domnívám se, že Althoffova kniha je pro českého čtenáře skutečně velmi zajímavým úvodem do problematiky příznačně zrcadlící charakter středověkého světa, a to právě v nemalé míře i v otázkách bytostně se dotýkajících tehdejšího chápání práva.

Radim Seltenreich

doi: 10.14712/2464689X.2025.24